

Pausens potensial

Atle Wehn Hegnes

HumSam-biblioteket

Universitetet i Oslo

Håkon Larsen

Institutt for medier og kommunikasjon

Universitetet i Oslo

Pauser har vært et undertematisert fenomen i sosiologien. Pauser inkluderes og beskrives i analyser hovedsakelig for å gi mening til den aktiviteten det *egentlig* fokuseres på, uten at pausene selv blir gjort til gjenstand for ytterligere refleksjon. I dette nummeret retter vi hovedfokus mot pausen, og ikke arbeidet; det uvirksomme fremfor det virksomme, det ubetydelige fremfor det betydelige.

Når den sosiologiske litteraturen om pauser er begrenset og fragmentert, viser dette seg på minst to måter i artiklene som presenteres. For det første heller de tidvis mot det essayistiske. Når pausetematikken ikke er etablert som forskningsfelt, er det også vanskelig å bygge sedvanlige vitenskapelige tekster – finne skuldre å stå på. Men essayistikk egner seg nettopp som brekkstang for nye felt (Østerberg, 1996). Genren kan åpne og stille spørsmål, som senere blir mulig å forfølge i mer tradisjonelle vitenskapelige arbeider og tekster. Det er også derfor det utforskende har vært det viktigste i arbeidet med dette nummeret. Dette er det andre poenget; nummeret er ikke ment å være et siste nytt fra forskningsfronten på pauser, men en utforskning av pausens potensial som sosialt og sosiologisk fenomen. Ikke så mye sosiologi i dag, men kanskje i morgen.

Det ubetydeliges betydning og uvirksomhetens virksomhet

Vi er glade for å ha Billy Ehn og Orvar Löfgren som forfattere i dette

nummeret. De har allerede interessert seg for et pausebeslektet tema, nemlig *ikke-aktiviteter* (Ehn og Löfgren 2010). Temaet i dette nummeret er også delvis inspirert av Löfgrens forelesning «Sorte hull og hvite flekker i dagens kulturforskning. Om brukte og ubrukte muligheter i kulturstudier». ¹ Her poengterte Löfgren at kulturforskere burde rette blikket mot kulturforskningens blinde flekker, eller mot magikerens venstre hånd. Ehn og Löfgrens artikkel i dette nummeret trekker på deres tidligere studier av blant annet ikke-aktiviteter, og ser dem i relasjon til pausen som fenomen. I og med at pausen i liten grad er satt på begrep i forskningslitteraturen, anvender forfatterne det de betegner som en *kulturanalytisk bricolagemetode*.

Franskans bricolage handlar om hur man skapar något genom att ta vad som finns till hands och föga ihop det till något nytt. En bricoleur är en mångsysslare och improvisatör. Som etnografiskt arbetsätt innebär det att använda en verktygslåda med mycket olika redskap. Med hjälp av dem kombinerar man högst skiftande material och perspektiv.

Ehn og Löfgren benytter pausen ”som ett kulturanalytiskt fall för att upptäcka det obetydligas betydelse i det dagliga livet”. De tar for seg pauser som ønskede avbrudd, i form av kaffepausen, røykepausen og fikapausen. I tillegg tar de også for seg pauser som uønskede avbrudd, det være seg i form av pinlige stillheter eller tomrom i tid. Ved hjelp av den kulturanalytiske bricolagemetoden og en kulturhistorisk diskusjon av eksemplene, gir de et bidrag som setter pausen på begrep.

Der Ehn og Löfgren benytter pausen som et kasus for å oppdage det ubetydeliges betydning i hverdagslivet, angriper Astrid Skatvedt og Janne Scheffels pausen som et konkret empirisk fenomen, og viser at pausesituasjonenes innholdsløshet også gjør samvær meningsfylt. Med utgangspunkt i Skatvedts feltarbeid på en behandlingsinstitusjon for rusmisbrukere diskuterer de pausens terapeutiske potensial. De er opptatt av pausene hvor personalet og klientene møtes som likemenn, og viser hvordan disse situasjonene er viktige for behandlingen. I disse mer eller mindre tilfeldige lommene av tid, utspilles en form for herredømmefri dialog. Denne gang ikke i det åpne offentlige rom (Habermas 1971), men det avgrensede terapeutiske. En pause som utmerker seg spesielt, er røykepausen. Fokuset på røykepausen faller også naturlig i kombinasjonen av Skatvedts doktoravhandling om institusjoner (2009) og Scheffels’ om røyking (2008). Når deres innsikter slås sammen, viser de hvor-

dan (røyke)pausen fungerer som terapeutisk verktøy, mer eller mindre bevisst. Artikkelen handler slik sett både om pausens funksjon på behandlingsinstitusjoner og om pausens potensial som studieobjekt.

I artiklene til Ehn og Löfgren og Skatvedt og Scheffels får vi gode illustrasjoner av det tilsynelatende ubetydelige, innholdsløse og utematisertes betydning for det sosiale liv. De viser begge noe av pausens potensial, både som sosialt fenomen og som forskningsobjekt.

Den tredje artikkelen er skrevet av Stein Bråten, og tar for seg pausens plass i altersentrisk deltaking. Bråten viser blant annet pausens potensial i kraft av å være et fenomen, som kan studeres i krysningen mellom natur og kultur. Bråten trekker på flere og varierte eksempler fra både egen og andres forskning. Som leser får vi innblikk i hvordan altersentrisk deltaking består av kognitive prosesser som utløses av uintenderte eller nølende pauser. Koblingen mellom menneskers kognitive og nevrologiske forutsetninger, blant annet gjennom speilnevronenes egenskaper, satt i sammenheng med konkrete sosiale pause-situasjoner, viser at studier av pauser og altersentrisk deltaking gir innblikk i forholdet mellom naturens mekanismer og sosiale prosesser.

Et likhetstrekk mellom artikkelen til Ehn og Löfgren og Bråten, ut over det at Jean Paul Sartre dukker opp som gjest i begge, er artiklenes oppbygning. Ehn og Löfgren bygger sin tekst på og rundt det de kaller bricolage-metoden, som de også utdyper betydningen av i et bidrag til en nylig utgitt antologi om kvalitativ metode (Ehn og Löfgren, 2011). Bråten trekker også på et vell av kilder når han overbevisende begrepsfester pausens plass i annensentrert deltaking.

En nylig slutført doktorgrad i psykologi ved Universitet i Oslo tar opp sider ved både Scheffels og Skatvedts og Bråtens forskning på samme tid. I avhandlingen *Relational Development in Psychotherapy from Beginning to End. Connecting Structural and Interpersonal Aspects* (2011) peker Marit Råbu på betydningen av den terapeutiske dialog i bearbeiding av avbrudd mellom klienter og terapeuters møter i psykoterapi. Råbu viser at slike avbrudd eller pauser kan oppleves som utfordrende og konkluderer med at "our findings point in the direction of the usefulness of a sensitive and not necessarily overt negotiation of ruptures to repair them" (Råbu, 2011:42). Skatvedt og Scheffels', Bråtens og Råbus tekster og funn peker i retning av at pausen kan ha et potensial som studieobjekt i tverrfaglige studier av ulike former for terapi.

Pauser som "ruptures of time" er også behandlet av Per Otnes (2009), men da fra en annen innfallsvinkel enn Råbus psykoterapeutiske. Otnes viser til en konkret personlig opplevelse av "time as rupture" som utløsende for en

grundig sosiologisk analyse av tidsforståelse med brudd og pauser, og ikke kontinuitet, som utgangspunkt.

Det finnes også andre norske sosiologiske undersøkelser, hvor pauser er av betydning. I Dag Albums studier av pasient- og legekultur, er pausen et sentralt metodisk grep. Hans begreper om *nære fremmede* (1996) og *sykdomsprestisje* (2010), er begge resultat av studier av hva som oppstår i pasienters og legers pauser. I en annen klassisk (og nå også kanonisert) studie fra norsk sosiologi, er også pausen utematisert, men til stede: i *Arbeiderkollektivet* utgjør pausene en viktig del av interaksjonen som ligger til grunn for utviklingen av kollektivsystemet. Sverre Lysgaard skriver at «med interaksjon eller samhandling sikter vi til det å foreta seg ting sammen, enten det nå er under planmessig arbeid eller i spontan utfoldelse – også i samtale og samvær der det ikke i og for seg blir 'utført' noe» (Lysgaard 2001[1961]: 212). En annen gullalderosolog, Vilhelm Aubert (1969), har også skrevet om en form for pause, nemlig søvnen. Otnes og Aubert vektlegger betydningen av pauser på hver sin måte i innledningen av sine tekster. Mens Otnes skriver om *ruptures* at «Such events are only too easily ridiculed» (2009:83), skriver Aubert at «søvn er en betydningsfull sosial foreteelse» (1969:84). Når den første setningen i en av Albums tekster om sykdomsprestisje er: «For en del år siden tilbrakte jeg noe tid sammen med leger på et pauserom» (Album, 2010:253), understrekes pausens betydning som sosial situasjon, og ikke minst dens metodiske potensial. Pauser er altså ikke fullstendig ignorert i den norske sosiologiske diskursen, men heller ikke et sentralt sosialt fenomen, forskningsobjekt eller metodisk grep for seg selv, slik som en av dens konstituerende andre – arbeidet.²

Sosiologens pause

I tillegg til de tre artiklene inneholder nummeret to bokessays, som omhandler og viser at sosiologer kan og bør la seg inspirere, og skrive i andre former enn de har for vane å gjøre. Det første essayet – ”Litteratur/Sosiologi/Kunst” – er ført i pennen av Pål Strandbakken. Han tar for seg antologien *Den poetiske fantasi – om forholdet mellom sosiologi og fiktion* (2010) redigert av Rasmus Antoft, Michael Hviid Jacobsen og Lisbeth B. Knutsen og boken *Maktens uttrykk. Kulturførståelse som maktanalyse* (2010) av Fredrik Engelstad. Som tittelen på essayet indikerer, handler begge disse bøkene om forholdet mellom sosiologi, kunst og litteratur. Strandbakkens essay handler også (implisitt) om pausens potensial.

Den viser hva som kan bli resultatet om sosiologer aldri tar pause. I diskusjonen av de to bøkene viser han at det kan komme mye interessant ut av at sosiologer tar med seg sitt sosiologiske blikk over i fritidssfæren, og skriver om det.

Det andre essayet – ”Fallet Willy. Når livet spelar in” – er skrevet av Mats Trondman. Essayet tar utgangspunkt i Willy Pedersens bok *En fremmed på benken* (2010). I omtalen og diskusjonen av boken trekker Trondman på sine egne erfaringer fra oppvekst og klassereise. Resultatet har blitt et personlig essay, som handler om hvorvidt det er mulig å fri seg fra sine personlige erfaringer i sitt profesjonelle virke som sosiolog, og videre om dette er noe vi bør strebe etter.

Da vi spurte Trondman om å anmelde Pedersens brageprisnominerte bok, var det nettopp med utgangspunkt i hans egen utlegning om noen av forutsetningene for sitt sosiologiske virke i *Klassebilder* (Trondman 2010). Både Pedersen og Trondman reflekterer over sine formative år og egne forutsetninger for sosiologgjerningen. Et slikt personlig refleksivt prosjekt er ikke ukjent og nytt. Vi kjenner det blant annet gjennom Pierre Bourdieus forfatterskap, der insisteringen og praktiseringen av selvrefleksjon er sentralt og oppsummert kommer til uttrykk i *Sketch for a Self-Analysis* (2007).³

Der Strandbakkens essay handler om å gjøre sosiologi ut av ens fritidsaktiviteter, handler Trondmans essay om å være seg bevisst hvordan ens private erfaringer spiller inn i ens forskningsinteresser som sosiolog. De handler slik om den sosiologiske forskerens pausearenaer, eller mangel på slike. At det er en mangel, kan være en styrke, noe begge essayene viser.

Pauser i litteraturen og litteraturen som pause

Som Strandbakken diskuterer, kan det være sosiologer har mye å hente fra litteraturens verden. Når det gjelder pausetematikken, er den kanskje vel så godt beskrevet i skjønnlitteraturen, som i den sosiologiske faglitteraturen. I skjønnlitteraturen finner vi eksempler som spenner fra lange bevisste tilbaketrekninger til de korte ubevisste pausene, som utspiller seg på et bestemt sted. Karl Ove Knausgård (1998: 44–45) beskriver eksempelvis et slikt uintendert brudd med tiden og verden i sin debutroman:

Det hadde hendt meg tidligere, men ikke ofte; korte eller lengre øyeblikk hvor jeg går blank og forsvinner for meg selv. En kvinne kan komme ut av en bil foran en bensinstasjon, hun skrur opp lokket og stikker pumpen inn, står slik med

armen i hoftefeste og fyller, det ser jeg. Det neste jeg ser er at hun er på vei ut fra butikken, og jeg skjønner det finnes en mellomtid, hvor hun må ha hengt pumpen på plass, gått inn i butikken og betalt før jeg igjen hekter meg på og er til stede. Ikke har jeg lukket øynene, ikke har jeg sett bort; hele tiden har jeg stått på samme sted og stirret mot bensinstasjonen (...) Jeg tenker det som rystelser dypt nede i underbevissthetens forkastninger, skjelv som forplanter seg og slår ørsmå sprekker opp i bevisstheten. Tiden krakeleres. Alt er som normalt på den ene siden, så kommer jeg til en sprekke, en liten ujevnhet, og den andre siden er forskjøvet. Fem sekunder, ti sekunder, en halv time. Jeg har aldri nevnt det for noen. Kanskje har alle det slik, små fall ut av tiden, kanskje ingen, jeg vet ikke.

Knausgårds krakelerte tid har utvilsomt noe ved seg som ligger opptil det Otnes omtaler som "ruptures of time" og det Alessandro Falassi (1987) mener er betegnende for festivaler – at de er "time out of time". Alle tre peker på mer eller mindre bevisste brudd med en eller annen tid på ett eller annet sted, på en eller annen måte. Om bruddene er pauser er ikke entydig, men det kan være interessant å tenke dem som det.

Av andre små pauser som ofte tematiseres i skjønnlitteraturen, finner vi røykepausen, kaffepausen, og så videre. Men pauser som tilbaketrekning finner vi også beskrevet og analysert i skjønnlitteratur og film.⁴ Både Don Quijote (Cervantes, 2002) og Emma Bovary (Flaubert, 1992) forstår og handler i verden med utgangspunkt i deres tilbaketrekninger i henholdsvis ridder- og kjærlighetsromaner. Deres egen lesning avløses av eskapader i spanske La Mancha og franske Rouen, men skiftene mellom hverdagslivet og de ideelle pausene, blir uutholdelige for dem begge. En annen skikkelse fra den norske skjønnlitteraturen, som går inn i en lang tilbaketrekning, er Bjørn Hansen, hovedpersonen i Dag Solstads (1992) *Elleve roman, bok atten*, som frivillig lenker seg til rullestolen. Representerer Hansen den klassiske mannlige eskapisten, slik vi også finner ham i andre romaner, som for eksempel i Henry David Thoreaus *Walden* (1854), eller de norske mer samtidige hovedpersonene i Erlend Loes *Doppler* (2004) eller Jan Kjærstads *Normans område* (2011)? I sistnevnte rømmer hovedpersonen, John Richard Norman, fra den norske samtidsromanen, og sikkert mye annet, som gir ham så stor grad av vemmelse at han faktisk kaster opp.

Jean Paul Sartre beskriver også seg selv som ung eskapist gjennom sin tilbaketrekning i bokenes verden, i sin selvbiografi *Ordene* (1964). For Sartre er det også et skille mellom de som kan gjøre slike retretter i lesning og skrivning, og de som ikke kan det. Ikke bare på grunn av deres ferdigheter, men også på

grunn av deres sosiale plassering. Nettopp her blir Veblen interessant i et pauseperspektiv når han skriver:

[...] the term "leisure", as here used, does not connote indolence or quiescence. What it connotes is non-productive consumption of time. Time is consumed non-productively (1) from a sense of the unworthiness of productive work, and (2) as an evidence of pecuniary ability to afford a life of idleness (Veblen 1994: 28).

Det tilsynelatende oksymoronet *den arbeidsfrie klassens pauser* fungerer perfekt for å undrestreke og demonstrere pausen som markør for sosial posisjon.

Både Sartre og hovedpersonen hos Kjærstad beskriver hvordan man både flykter ut av verden og inn i litteraturen, og omvendt. Det finnes flere steder å rømme til enn tausheten, rullestolen, slettelandskapet La Mancha, byen Rouen, skogen og litteraturen. I filmen *It's Kind of a Funny Story* (2010), basert på romanen med samme navn av Ned Vizzini (2006), møter vi en ungdomsgutt som søker ly ved en psykiatrisk institusjon. Hit kommer han når følelsen av ikke å leve opp til sine egne og samfunnets krav om å være vellykket og spesiell, blir for mye. Erkjennelsen av å være normal fører til depresjon og selvmordstanker.⁵ Det er interessant og aktuelt å tenke på psykisk sykdom som en mulig eller påtvunget pausearena for tilbaketrekning fra samfunnet. Kanskje kan skjønnlitteraturen og filmen hjelpe oss å forstå pausens potensial som en nødvendig fluktrute når det blir for mye? Som Strandbakken og Trondman diskuterer, kan litteraturen være et sted som sosiologer tidvis bør rømme til for å få en pause fra og inspirasjon til å bedrive god sosiologi.

Til slutt i dette nummeret har vi med en anmeldelse av ny norsk sosiologisk litteratur, som følger opp ønsket om å ha et nummer av Sosiologi i dag, som kanskje handler mer om sosiologi i morgen. Jørn Ljunggren, en av redaktørene bak *Klassebilder* og nylig påtroppet stipendiat i sosiologi ved Universitetet i Oslo, har anmeldt stipendiat Hans Erik Næss sin sosiologiske appetittvekker; *Store nøkler. Små dører*. Her vurderer altså en ung sosiolog hva en annen ung sosiolog mener at sosiologi er og bør være.

Pausens potensial

Utgangspunktet for dette temanummeret er at vi flere ganger har spurt oss selv om pauser har et potensial som sosialt og sosiologisk fenomen, som gjør

at de bør vies større oppmerksomhet og gjøres til gjenstand for sosiologiske undersøkelser. Med artiklene som presenteres, mener vi å ha fått et bekræftende svar på dette spørsmålet. I tillegg til å innfri våre innledende forhåpninger, har forfatterne, samlet sett, også klart å vise et mer mangfoldig bilde av pauser enn vi hadde sett for oss.

Som ett av få eksempler har Snow og Brissett (1986) viet en hel artikkel til pausen som sosialt fenomen, og som del av den sosiale rytmen. I teksten, som på interessant vis gir et overblikk over bidrag som kan gi næring til studier av pauser, vikler de i tillegg ut sin egen pausetyologi basert på relevant litteratur og deres egen datainnsamling. Datainnsamlingen beskriver de på følgende måte: ”In an unstructured manner we took note of our own behaviour and the behavior of close associates and others in situations we could easily observe, such as work settings, home life and recreational activities” (1986: 4). Altså ikke ulikt Ehn og Löfgrens bricolagemetode. Snow og Brissett kom frem til en typologi som pekte ut fem ulike pauseopplevelser. Pausen som: 1) markør for å skille handlinger, sosiale relasjoner og fysiske steder, 2) periode for å gjøre opp status for tidligere handlinger, 3) avbrudd for fysisk og mental foryngelse, 4) venting og 5) midlertidig tilbaketrekning.

Med utgangspunkt i tekstene i dette temanummeret vil vi hevde at pausens potensial vises på flere måter enn i den interessante typologien til Snow og Brissett. Pausens potensial vises blant annet som metodisk grep, markør for sosial posisjon, terapeutisk verktøy, og som inngang til å utforske natur/kulturproblematikken. Ingen av bidragene gir likevel noen endelig avklaring av hva pauser er, eller hvilken sosial betydning de har. Sammen med blant annet Snow og Brissets analyse, og tematisk relevante skjønnlitterære tekster, er de først og fremst god inspirasjon til å utforske pausene videre – dette sosiale fenomenet med et paradoksalt potensial til å gi innsikt i det ubetydeliges betydning og uvirksomhetens virksomhet.

Noter

1. Forelesning holdt ved Høgskolen i Telemarks jubileumskonferanse for masterstudiet i kulturstudier, oktober 2009. Forelesningen har senere blitt publisert i *Tidsskrift for kulturforskning* (Löfgren og Ehn 2010).
2. Om ulike former for fritid er det skrevet mye i sosiologien. Vi mener at det er et skille mellom fritid og pause. Fritidsaktiviteter er en form for pause, men det er også pauser i fritidsaktivitetene. Der arbeid og fritid ofte henspiller på forskjellen mellom lønnet arbeid og ulønnet aktivitet, er pausen noe som er en integrert del av begge disse sferene.

3. I teksten «The Extended Case Method» (1998:13) påpeker Michael Burawoy at Alvin Gouldner gjorde refleksivitet til et sosiologisk anliggende allerede før Bourdieu.
4. Også sosiologen Regi Enerstvedt (2008a: 2008b) har skrevet om taushet som en form for tilbaketrekning.
5. Samtidig som vi arbeidet med denne teksten ble tv-serien basert på Johan Harstads roman *Buzz Aldrin, hvor ble det av deg i alt mylderet?* (2005) vist på norsk fjernsyn. Vizzini og Harstads filmatiserte bøker sammenfaller på flere måter, men særlig i det at begge skildrer unge menns tilbaketrekning fra samfunnet når det blir for mye.

Litteratur

- Album, D. 2010: "Den ene undersøkelsen etter den andre" Album, D. Hansen, M. N. og Widerberg, K. (red.) *Metodene våre: eksempler fra samfunnsvitenskapelig forskning*. Oslo: Universitetsforlaget
- Album, D. 1996: *Nære fremmede. Pasientkulturen i sykehus*. Oslo: Universitetsforlaget
- Aubert, V. 1969: *Det skjulte samfunn*. Oslo: Pax
- Bourdieu, P. 2007: *Sketch for a Self-Analysis*. Cambridge: Polity
- Burawoy, M. 1998: The Extended Case Method. *Sociological Theory* 16, 4–33
- Cervantes, M. 2002: *Don Quijote*. Oslo: Verdensbiblioteket
- Ehn, B. og Löfgren, B. 2010: *The Secret World of Doing Nothing*. Berkeley: University of California Press
- Ehn, B. og Löfgren, B. 2011: Å fange det unnflyende. Kulturanalytisk bricolage som metode. Fangen, K og Sellerberg, A-M (red.) *Mange ulike metoder*. Oslo: Gyldendal akademisk
- Enerstvedt, R. 2008a: *LQI: lingua quarti imperii: det fjerde rikets språk. Taushetens politikk – minner i åpenbaringsens vidunderlige lys*. Oslo: Marxist forlag
- Enerstvedt, R. T. 2008b: *Pip fra taushetens historie*. Oslo: Marxist forlag
- Falassi, A. 1987: *Festival: Definition and Morphology*. Falassi, A. (red.) *Time out of time – Essays on the festival*. Albuquerque: University of New Mexico Press
- Flaubert, G. 1992: *Madame Bovary*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag
- Habermas, J. 1971 [1962]: *Borgerlig offentlighet – dens fremvekst og forfall. Henimot en teori om det borgerlige samfunn*. Oslo: Gyldendal

- Harstad, J. 2005: *Buzz Aldrin, hvor ble det av deg i alt mylderet?* Oslo: Gyldendal
- Kjærstad, J. 2011: *Normans område*. Oslo: Aschehoug
- Knausgård, K. O. 1998: *Ute av verden*. Oslo: Tiden Norsk Forlag
- Löfgren, O. og Ehn, B. 2010: På kulturforskningens bakgårder. Om det obetydligas kraft *Tidsskrift for kulturforskning* 4, 39–53
- Lysgaard, S. 2001 [1961]: *Arbeiderkollektivet – En studie i de underordnedes sosiologi*. Oslo: Universitetsforlaget
- Loe, E. 2004: *Doppler*. Oslo: Cappelen
- Otnes, P. J. 2009: 'We're leaving tomorrow.' A Time for Every Thing. *Sosiologisk årbok* 1–2, 82–128
- Råbu, M. 2011: *Relational Development in Psychotherapy from Beginning to End. Connecting Structural and Interpersonal Aspects*. PhD-avhandling, Universitetet i Oslo: Psykologisk institutt
- Sartre, J.P. 1964: *Ordene*. Oslo: Gyldendal
- Scheffels, J. 2008: *En sosiologisk studie om ungdom, røyking og identitet*. Dr.polit-avhandling. Universitetet i Oslo: Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi
- Skatvedt, A. 2009: *Alminnelighetens potensial: en sosiologisk studie av følelser, identitet og terapeutisk endring*. PhD-avhandling. Universitetet i Oslo: Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi
- Snow, R. P. og Brissett, D. 1986: Pauses: Explorations in Social Rhythm. *Symbolic Interaction* 9, 1–18
- Solstad, D. 1992: *Elleve roman, bok atten*. Oslo: Forlaget Oktober
- Thoreau, H. D. 1997: *Walden; or, Life in the Woods*. Oxford: Oxford University Press
- Trondman, M. 2010: Ubegripelige ting. Når livsbaner stiger og faller
Dahlgren, K. og Ljunggren, J. (red.) *Klassebilder. Ulikhet og sosial mobilitet i Norge*. Oslo: Universitetsforlaget
- Veblen, T. 1994: *The theory of the leisure class*. Dover Publications: New York
- Vizzini, N. 2006: *It's Kind of a Funny Story*. New York: Miramax Books
- Østerberg, D. 1996: Essayet i samfunnsvitenskapene *Prosa* 4, 10–15